

Молоток Тарас Миколайович,
*здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
історичного факультету Тернопільського національного університету
імені В. Гнатюка, м. Тернопіль*

Москалюк Микола Миколайович,
*доктор історичних наук, професор кафедри історії України,
археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського
національного університету імені В. Гнатюка, м. Тернопіль*

СПАДЩИНА ЦУКРОВИХ ЗАВОДІВ ПРАВОБЕРЕЖЖЯ: ЯК СТАРА ПРОМИСЛОВІСТЬ МОЖЕ СТАТИ ТУРИСТИЧНОЮ АТРАКЦІЮ

Чи стануть покинуті промислові об'єкти привабливими туристичними зонами, і чи можуть на місці використаних об'єктів з'явитися нові центри культурного життя? Останніми роками зростає кількість різних прикладів, які показують, що наша промислова спадщина може отримати друге життя, перетворюючись на унікальні туристичні атракції. У цьому контексті історія цукрових заводів на Правобережній Україні, на нашу думку, заслуговує на особливу увагу, оскільки вони стоять на історичному тлі регіонального розвитку, розвиненого тими ж економічними, природними та соціальними умовами, з яких він виник.

Почнімо із того, що швидке зростання виробництва цукру в регіоні було безпосереднім результатом аграрної реформи Правобережжя, оскільки умови для вирощування цукрових буряків були найбільш сприятливими в природі. Висока родючість чорноземів, помірний клімат і великі земельні маєтки полегшували перехід від зернових технологій до більш прибуткової спеціалізації на буряках. Вже в 1830-х-1840-х роках було здійснено якісний технологічний прорив, бо виробничі форми були замінені фабричними, а парові машини дозволили здійснювати великомасштабне виробництво. Варто розуміти, що означало не лише вищу продуктивність, але й

формування економічної культури, де технологія відіграє ключову роль. Фактори транспортно-географічного розташування були вирішальними, коли йшлося про концентрацію цукрових заводів [1].

Важливим є і те, що близькість заводів до річкових маршрутів і районів, пов'язаних з річками, такими як Дніпро і Південний Буг, а також розвиток залізниць у другій половині XIX століття сприяли логістиці, як для сировини, так і для готової продукції. Це призвело до створення цілих виробничих маєтків, де сільське господарство та промисловість були двома системами, пов'язаними між собою. Робота різних підприємницьких династій, які сформували основу промисловості регіону, була важливою для розвитку галузі. Родини Терещенків, Яхненків і Симиренків вкладали гроші у будівництво заводів та інвестували в такі ранні технології. Продукція високої якості та конкурентоспроможності походила від спеціальних апаратів для очищення сиропу, кращих систем фільтрації та переходу на більш енергоефективні методи виробництва. Вважаємо за потрібне простежити, що ці бізнесмени створили нову модель управління, яка включала не лише економічні, але й громадські аспекти. Цукрові заводи з часом перетворилися на багатофункціональні промислові комплекси з величезною додатковою інфраструктурою, бо вони уже вміщували всередині склади, майстерні, електростанції, водопостачання та обслуговуючі підрозділи. Робітничі поселення з житловими будинками, лікарнями, школами, а в деяких випадках культурними будівлями, зокрема театрами та церквами, що будувалися навколо підприємств [1; 2].

Проміжним висновком, на нашу думку, буде те, що цукрові заводи виконували роль місцевих економічних і соціальних центрів, сприяючи розвитку сусідніх територій. Конкретні приклади індустріалізації окремих компаній, таких як Збарзький цукровий завод, показують, що місцеві громади є центром економічної активності та виробництва місцевих жителів. Вони створювали робочі місця для робочої сили, сприяли зростанню торгівлі, транспорту та міської інфраструктури, тобто розвивали життя у містах [3].

Багато заводів мали унікальний архітектурний вигляд, що характеризувався великою естетикою. Вони використовували декоративну цеглу, арочні конструкції, вежі та великі виробничі будівлі, які формували образ відомих сучасності цукрових палаців з великою культурною цінністю. Статистичні дані показують масштаби промислового розвитку. Понад 150 цукрових заводів в українських губерніях, більшість з яких розташовані на Правобережжі, працювали в середині XIX століття. Це підтверджує статус регіону як великого центру цукрової промисловості імперії та одного з найбільш індустріалізованих сільськогосподарських полів цього періоду [4; 5].

Цукрова промисловість на Правобережній Україні залишалася важливою протягом XX століття і розвивалася далі у системі економіки Радянського Союзу, через що ринок цукру обох регіонів піддався індустріалізації. Пік розвитку припадає на 1950-х-1970-х роки, коли нові підприємства активно будувалися, існуючі заводи модернізувалися, а висока ефективність переробки цукрових буряків впроваджувалася. Для держави цукрова промисловість вважалася стратегічно важливою галуззю, яка забезпечувала продовольчу безпеку та найбільшу частку внутрішнього ринку. Протягом цього періоду існувала складна мережа підприємств, пов'язаних з колективними та державними господарствами, які постачали сировину. Виробництво вибухнуло, і багато заводів перетворилися на містоутворюючі підприємства, які керували економічним життям цілих міст [6].

Важливо розуміти, що з розпадом СРСР все змінилося. Ця ринкова економічна орієнтація супроводжувалася ослабленням раніше встановлених виробничих зв'язків, зменшенням посівів цукрових буряків і зниженням попиту на продукцію. Застаріле обладнання та відсутність інвестицій зробили багато підприємств неконкурентоспроможними в нових умовах. Під час процесу приватизації багато заводів закрилися і частково працювали. Внаслідок цього в 1990-х - на початку 2000-х років кількість діючих цукрових заводів різко зменшилася, і багато виробничих комплексів були виведені з експлуатації. Ці об'єкти втратили свою економічну

цінність, але набула нової якості, бо вони тепер також включені в промислову спадщину [7].

Ці старі цукрові заводи тепер формують перспективну основу для промислового туризму. Переважно їх архітектурна цінність визначає їх потенціал. Багато підприємств XIX - початку XX століття були побудовані не лише для корисної мети, але й для естетики. Вони мають характерні риси промислового неоготичного стилю. Існує ця візуальна привабливість, масивні цегляні будівлі, високі димарі, арокні вікна та декоративна кладка, що приваблює як туристів, так і науковців. Сьогодні це вважається частиною культурної спадщини та свідченням промислової епохи [8].

Також значущою є історична автентичність цих об'єктів, яка є очевидною. Цукрові заводи є матеріальними пам'ятками процесів індустріалізації, формування підприємництва, соціальних трансформацій тощо. Вони зберігають пам'ять про життя робітників, технічні процеси, економічні зв'язки та навіть їхні повсякденні умови життя в різні періоди часу. Тому, можливість базувати музейні експозиції або освітні маршрути на таких об'єктах, щоб відвідувачі могли краще зрозуміти минуле регіону [1].

Іншим фактором є розташування заводів з точки зору території. Більшість з них знаходяться в малих містах або сільських районах, іноді в мальовничих природних умовах. Це створює можливість поєднання промислового туризму з іншими видами зокрема із культурним, екологічним, гастрономічним. Наприклад, відвідування колишнього заводу є лише однією частиною більшого відпочинкового пакету, який також включає історичні пам'ятки, природну красу, а також місцеві культурні звички. Досвід у всьому світі ілюструє успіх цього методу. Колишні промислові будівлі добре представлені як нові культурні дестинації в багатьох європейських країнах. Старі заводи перетворюються на музеї, арт-центри, виставкові зали або туристичні комплекси, які приваблюють тисячі відвідувачів. За українських умов цукрові заводи можуть зробити те ж саме. На основі цього рекомендується створювати музеї історії виробництва цукру з інтерактивними виставками, які демонструють процеси

технологічного виробництва. Крім того, такі об'єкти можуть бути використані як центр фестивалів, культурних заходів та ярмарків, також знаходиться на місцевому рівні для поширення історії та традицій серед відвідувачів [1; 9].

Перспективним напрямком є також розвиток гастрономічного туризму. Його структуру можна реалізувати через нашу тему. Історія виробництва цукру також має глибоке культурне значення, і тому ринок дестинацій, який обслуговується тематичними туристичними програмами, може бути побудований на базі заводських об'єктів, оскільки багато полів були створені протягом багатьох років, пов'язуючи історію виробництва з дегустаціями, кулінарними майстер-класами та просуванням громадського та регіонального харчування. Це робить промислову спадщину більш "живою" та привабливою для широкої аудиторії [10].

Важливою умовою подальшого розвитку промислового туризму на основі цукрових заводів безпосередньо залежить від місцевих громад. Важливо, щоб вони брали участь у розвитку промислового туризму, оскільки вони можуть ініціювати або створення місць охорони пам'яток, або створення місцевих музеїв, що надає більше можливостей для організації екскурсій або проведення культурних заходів, пов'язаних з розвитком промислового туризму. Беручи участь у промисловому розвитку, члени громади матимуть відчуття зв'язку з давнім минулим свого народу, за збереження якого вони відчуватимуть відповідальність. Крім того, вони матимуть доступ до численних нових економічних можливостей, таких як можливості для розвитку малого бізнесу через побудову різноманітних кафе, продажу сувенірів, та створення послуг гідів. Необхідним є також і можливість залучення більшої кількості туристів та додаткова перевага внеску в місцеву громаду завдяки додатковим доходам, що генеруються в місцевій туристичній галузі.

Однак, нинішня ситуація також створює кілька суттєвих проблем для подальшого розвитку промислового туризму. Велика кількість колишніх промислових цукрових заводів перебуває в аварійному стані або повністю зруйнована. Багато будівель

руйнуються, а інші елементи інфраструктури та обладнання втрачаються назавжди. Для відновлення одного з цих колишніх промислових об'єктів знадобляться значні кошти, а також досвідчена та професійна команда реставраторів, за відсутності зовнішніх джерел допомоги місцевій громаді це буде втілити дуже складно з точки зору коштів, ресурсів і часу. Ще однією проблемою є відсутність усталеної державної політики, яка б забезпечувала державну підтримку збереження історичної промислової спадщини, крім того, промислова спадщина національної та міжнародної спільноти взагалі недостатньо висвітлюється [11].

Тим не менш, усе описане вище має гарні перспективи, якщо всі сторони використовуватимуть комплексний підхід. Ефективну модель відродження для того самого об'єкта можна створити завдяки спільним зусиллям державних програм підтримки, державно-приватного партнерства та місцевих громадських ініціатив. Крім того, цукрові заводи слід інтегрувати в більш розширені туристичні маршрути, тобто історичні, культурні або тематичні туристичні маршрути, для збільшення кількості відвідувачів цукрових заводів, а також їхньої впізнаваності. Сучасні технології забезпечують як доступ, так і стимулювання для всіх відвідувачів у цих місцях.

Отже, від позначення «застарілого сектору» до сектору «культурних цінностей», колишні цукрові заводи Правобережної України переживають зміну парадигми. Це має значення, що виходить за межі їхнього економічного історичного походження, впливає на те, як люди сприймають свою промислову спадщину, на типи змін, що відбулися в суспільстві, та на місцеву ідентичність. Постійна переоцінка та інтеграція спадщини цукрових заводів у сучасну культуру та туризм не лише створює можливості для збереження історичної пам'яті, але й забезпечує простір для сталого розвитку в місцевостях, де розташовані цукрові заводи.

Література

1. Москалюк М. З історії науково-технічного прогресу у цукровій промисловості українських губерній Російської імперії у другій

- половині XIX – на початку XX ст. *Наукові записки [Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка]*. Серія: *Історія*. 2016. Вип. 2, ч. 3. С. 124–128.
2. Мурмила Н. І. Терещенки – спадщина підприємництва і благодійності. *Публічне управління і політика*. 2025. № 6(10). DOI: <https://doi.org/10.70651/3041-2498/2025.6.07>
 3. Ternopil.name. Історія Збаразького цукрового заводу. URL: <https://ternopil.name/uk/eternal-2812-istoriya-zbarazkogo-czukrovogo-zavodu?>
 9. Андрій Шевельов. Цукрові палаци. URL: <https://tyzhden.ua/tsukrovi-palatsy/>
 10. Finance.UA. Як розвивалась цукрова промисловість в Україні. URL: <https://news.finance.ua/ua/yak-rozvyvalas-cukrova-promyslovis-t-v-ukraini>
 12. Ткаченко Н. М., Кравченко І. Й. Цукрова промисловість України: минуле і сучасне; шляхи відновлення галузі. URL: <https://dspace.nuft.edu.ua/server/api/core/bitstreams/51dbbb0c-77c3-4f4c-8685-e9b6993c6402/content>
 13. Освіта та самоосвіта. Цукрова промисловість України. URL: <https://referatss.com.ua/work/cukrova-promislovis-t-ukraini/>
 14. Дичковський С. І. Індустріальна спадщина в сучасних парадигмах інформаційного суспільства. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. 2020. Вип. 35. С. (180-187). DOI: <https://doi.org/10.35619/ucpmk.v35i0.382>
 15. Local History. Палац у бурякових полях. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/reportazhi/palats-u-buriakovikh-poliakh/>
 16. Сім'я ресторанів файного міста. Все що потрібно знати про гастротуризм в Україні та Тернополі. URL: <https://fainemisto.com/blog/podorozhi-zi-smakom-sho-take-gastroturizm-i-chomu-vin-nabiraye-populyarnosti-v-ukraini>
 17. Дмитро Шурхало. 200-річчя українського цукру: як збагачувалися цукрозаводчики і чому галузь занепала? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/rokiv-ukrayinskomu-tsukrovarinnyu-tereshchynko/32187807.html>